

УДК 347

Марія Баб'юк,

канд.юрид.наук,

директор, викладач юридичних дисциплін

Галицького коледжу імені В'ячеслава Чорновола

Олена Руденко,

канд.юрид.наук,

старший викладач кафедри права та медіакомунікацій

Галицького коледжу імені В'ячеслава Чорновола

ПРАВИЛА ІНСТАНЦІЙНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ ТА НАСЛІДКИ ЇХ ПОРУШЕННЯ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Статтю присвячено дослідженню інстанційної юрисдикції у цивільному судочинстві, наслідків порушення правил інстанційної юрисдикції та визначенню на цій основі шляхів удосконалення правового регулювання у цій сфері. Зроблено висновок про те, що за чинним цивільним процесуальним законодавством за правилами інстанційної юрисдикції визначаються цивільні справи, що розглядаються апеляційними судами як судами першої інстанції та порядок визначення компетентного апеляційного суду за територіальною ознакою, випадки виконання Верховним Судом повноважень суду апеляційної інстанції, функції кожної судової ланки у системі судів з розгляду і вирішення цивільних справ.

Зазначено, що проявом інстанційної юрисдикції є підсудність апеляційним судам як судам першої інстанції справ про оскарження рішень третейських судів, про видачу виконавчих листів на примусове виконання рішень третейських судів, про оспорування рішень міжнародного комерційного арбітражу, а також про визнання та надання дозволу на виконання рішень міжнародного комерційного арбітражу та виконання Верховним Судом повноважень суду апеляційної інстанції щодо вказаної категорії справ. Обґрунтовано, що за правилами інстанційної юрисдикції не можуть визначатися повноваження судових органів щодо здійснення розгляду справи по суті, здійснення її апеляційного і касаційного перегляду відповідно до їх місця у системі

судоустрою, а також розмежовуватися компетенція між судами однієї ланки за територіальною ознакою.

Зазначено, що у Цивільному процесуальному кодексі України відсутні наслідки порушення правил інстанційної юрисдикції. Зроблено висновок про те, що положення п. 1 ч. 1 ст. 31 ЦПК України за аналогією закону можуть застосовуватися у разі порушення правил інстанційної юрисдикції.

З метою забезпечення виконання завдань цивільного судочинства запропоновано удосконалити інстанційну юрисдикцію у цивільному судочинстві шляхом надання Верховному Суду як суду апеляційної інстанції повноваження скасувати судові рішення, прийняте з порушенням правил інстанційної юрисдикції, з направленням справи на розгляд до суду, визначеного за правилами ст. 23 ЦПК України.

Ключові слова: інстанційна юрисдикція, цивільне судочинство, підсудність, інстанційність, повноваження, цивільна справа.

Постановка проблеми. У ч. 2 ст. 3 Конституції України утвердження і забезпечення прав і свобод людини визначено як головний обов'язок держави [1]. Цілком зрозуміло, що для його виконання необхідно створити дієвий правовий механізм захисту прав, свобод та інтересів від різного роду порушень. Одним із елементів вказаного механізму є система судоустрою.

Згідно з ч. 1 ст. 17 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 р. № 1402-VIII судоустрій будується за принципами спеціалізації, територіальності та інстанційності [2]. Внаслідок реалізації цих принципів утворюються і функціонують органи судової влади різних рівнів та інстанцій і з різними повноваженнями. Так, місцеві суди діють виключно як суди першої інстанції, рішення яких в апеляційному порядку переглядають апеляційні суди, які також можуть розглядати справи по суті у випадках, визначених процесуальним законом (ч. 1 ст. 22, ч. 1 ст. 26 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 р. № 1402-VIII). Верховний Суд здійснює правосуддя як суд касаційної інстанції, а у випадках, визначених процесуальним законом, - як суд першої або апеляційної інстанції, в порядку, встановленому

процесуальним законом (п. 1 ч. 2 ст. 36 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 р. № 1402-VIII). Як видно, саме процесуальним законом мають встановлюватися випадки виконання судом функцій органу судової влади іншої інстанції. У Цивільному процесуальному кодексі України (далі – ЦПК України) цим питанням присвячено параграф 2 глави 2 розділу I, що має назву «Інстанційна юрисдикція» [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремих аспектів інстанційної юрисдикції у цивільному судочинстві у своїх наукових працях торкалися такі вчені як: А.П. Задорожна [4], І.М. Іліопол та Т.А. Стоянова [5], К.О. Стопченко та Г.В. Чурпіта [6], Н.О. Риженко та О.А. Корольова [7], О.І. Ференц [8], Т.А. Цувіна [9], А.В. Яновицька [10] та інші. Зазначеними науковцями інстанційна юрисдикція досліджувалася як вид цивільної юрисдикції в контексті здійснення аналізу змін у її правовому регулюванні у зв'язку з прийняттям Закону України від 03.10.2017 р. № 2147-VIII або ж при розгляді питання про процесуальні особливості розгляду і вирішення окремих категорій цивільних справ. Разом із тим, правилам інстанційної юрисдикції у цивільному судочинстві та наслідкам їх порушень не було присвячено окремого дослідження, що свідчить про актуальність наукових розвідок у цій сфері.

Постановка завдання. Метою статті є визначення змісту правил інстанційної юрисдикції, наслідків їх порушення і вироблення рекомендацій щодо удосконалення правового регулювання у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Перш за все, слід сказати, що до набрання чинності Законом України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України щодо вдосконалення порядку розгляду судових справ» від 03.10.2017 р. № 2147-VIII у цивільному процесуальному законодавстві України поняття «інстанційна юрисдикція» не вживалося [11]. У ст.ст. 107, 291, 323 ЦПК України 2004 р. зазначалось, що усі справи, що підлягають вирішенню в порядку цивільного судочинства, розглядаються районними, районними у містах, міськими та міськрайонними судами, апеляційною інстанцією для рішень яких є судові палати у цивільних

справах апеляційних загальних судів, а судом касаційної інстанції виступає Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ. Слід наголосити на тому, що ст. 107 ЦПК України 2004 р., що визначала суд, який діє як суд першої інстанції у цивільному судочинстві, законодавцем було розміщено у главі 1 розділу III ЦПК України, що мала назву «Підсудність». До вказаної глави включено також норми, що регулювали питання розмежування між судами однієї ланки повноважень щодо розгляду і вирішення конкретної справи за територіальною ознакою. У науковій літературі того часу виділялось два види підсудності: 1) родова, що визначала повноваження загальних судів різних судових інстанцій щодо розгляду цивільних справ по суті та 2) територіальна, що визначала повноваження суду розглядати цивільну справу залежно від території, на яку поширюється його юрисдикція [12, с. 37, 38].

З набранням чинності Законом України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України щодо вдосконалення порядку розгляду судових справ» від 03.10.2017 р. № 2147-VIII підхід законодавця до розуміння поняття «підсудність» змінився. Так, за нині чинним ЦПК України підсудність ототожнюється із територіальною юрисдикцією і визначає суд, компетентний розглядати справу, з судів однієї ланки залежно від території, на яку поширюється його повноваження. Поряд із територіальною юрисдикцією (підсудністю) законодавцем виділено ще два види цивільної юрисдикції – предметну та суб'єктну юрисдикцію і інстанційну юрисдикцію.

За переконанням Т.М. Кравцової і Н.О. Петрової, «при визначенні інстанційної юрисдикції дають відповідь на питання, які суди розглядають справи у першій інстанції, а які - в апеляційній та касаційній інстанціях» [13, с. 23]. У свою чергу Н.О. Риженко та О.А. Корольова зазначають, що «інстанційна юрисдикція визначає обсяг повноважень суду кожної ланки судової системи України» [8, с. 359]. Думається, такі наукові підходи до розуміння поняття «інстанційна юрисдикція» не зовсім відображають його зміст з огляду на положення ст.ст. 23-25 ЦПК України.

Нині розгляд цивільних справ по суті здійснюється не лише місцевими загальними судами, а й апеляційними судами. Так, усі справи, що підлягають вирішенню в порядку цивільного судочинства, розглядаються місцевими загальними судами як судами першої інстанції, крім справ щодо оскарження рішень третейських судів, оспорування рішень міжнародних комерційних арбітражів, про видачу виконавчих листів на примусове виконання рішень третейських судів, визнання та надання дозволу на виконання рішень міжнародного комерційного арбітражу, що підсудні апеляційним судам як судам першої інстанції, і справ про визнання необґрунтованими активів і їх стягнення в дохід держави, що розглядаються Вищим антикорупційним судом (ст. 23 ЦПК України).

У свою чергу судами апеляційної інстанції є не тільки апеляційні суди, а й Верховний Суд, який згідно ч. 2 ст. 24 ЦПК України переглядає в апеляційному порядку судові рішення апеляційних судів, ухвалені ними як судами першої інстанції, а також Апеляційна палата Вищого антикорупційного суду, що здійснює апеляційне провадження щодо справ про визнання необґрунтованими активів і їх стягнення в дохід держави (ч. 3 ст. 24 ЦПК України). У касаційному порядку судові рішення судів першої та апеляційної інстанцій переглядаються Верховним Судом (ст. 25 ЦПК України).

Окрім цього, у ч.ч. 2-3 ст. 23 ЦПК України розмежовано повноваження апеляційних судів з розгляду справ по суті залежно від просторових меж їх юрисдикції: справи про оскарження рішень третейських судів та видачу виконавчих листів на їх примусове виконання розглядаються за місцем розгляду справи третейським судом, справи про оспорування рішень міжнародного комерційного арбітражу, визнання і надання дозволу на виконання, якщо місце арбітражу знаходиться на території України, – за місцем знаходження арбітражу, справи щодо визнання і надання дозволу на виконання рішень міжнародного комерційного арбітражу, що знаходиться за межами України, - апеляційним загальним судом, юрисдикція якого поширюється на місто Київ (Київський апеляційний суд). Слід сказати, що з прийняттям Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 р. № 1402-VIII у системі судоустрою

функціонують апеляційні суди з розгляду цивільних і кримінальних справ, а також справ про адміністративні правопорушення (ч. 2 ст. 26) - апеляційних загальних судів уже не існує.

Зі змісту ст.ст. 23-25 ЦПК України випливає, що за правилами інстанційної юрисдикції визначаються: 1) випадки виконання апеляційними судами і Верховним Судом повноважень суду першої та апеляційної інстанцій відповідно; 2) обсяг повноважень кожної судової ланки у системі судів з розгляду і вирішення цивільних справ; 3) порядок визначення компетентного суду між апеляційними судами як судами першої інстанції залежно від території, на яку поширюється їх компетенція. Зазначений підхід законодавця до розуміння цих положень як інстанційної юрисдикції викликає деякі зауваження з огляду на таке.

Організація судової влади і порядок здійснення правосуддя, в тому числі обсяг повноважень кожної ланки системи судоустрою України, встановлюється Законом України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 р. № 1402-VIII, зі змісту ч.ч. 1-2 ст. 22, ч. 1 ст. 26, п. 1 ч. 2 ст. 36 якого випливає, що процесуальним законом можуть визначатися лише категорії цивільних справ, що розглядаються місцевими загальними судами чи апеляційними судами як судами першої інстанції та Верховним Судом як судом першої чи апеляційної інстанції, тобто випадки, коли суд певної інстанції виконує повноваження суду іншої інстанції. Таким чином, із викладеного можна зробити висновок, що у цивільному процесуальному законі невірно визначати повноваження кожної судової ланки, що встановлюються у законі про судоустрій з врахуванням інстанційності як принципу побудови системи судоустрою. Окрім цього, положення ст.ст. 24-25 ЦПК України викладено також у ст.ст. 351, 383 ЦПК України, що визначають суди апеляційної і касаційної інстанцій у цивільних справах. Зазначене дублювання не можна вважати вдалим з огляду на правила законодавчої техніки.

Окремо слід зупинитися на тому, що до правил інстанційної юрисдикції законодавцем помилково включено положення, що розмежовують компетенцію апеляційних судів щодо розгляду і вирішення цивільних справ, які підсудні їм як

судам першої інстанції, за територіальною ознакою. Думається, визначення суду апеляційної інстанції, уповноваженого розглянути справу по суті залежно від територіальних меж його відання здійснюється за правилами територіальної підсудності, а тому відповідні положення слід зазначити у параграфі 3 глави 2 розділу I ЦПК України, що має назву «Територіальна юрисдикція (підсудність)».

Як видно, правилами інстанційної юрисдикції не можуть визначатися повноваження судових органів щодо здійснення розгляду справи по суті, здійснення її апеляційного і касаційного перегляду відповідно до їх місця у системі судоустрою, а також розмежовуватися компетенція між судами однієї ланки за територіальною ознакою. Таким чином, зміст інстанційної юрисдикції фактично повинен зводитися до визначення випадків виконання апеляційними судами повноважень суду першої інстанції, а Верховним Судом - повноважень суду апеляційної інстанції у цивільному судочинстві.

Окремо слід зупинитися на тому, що у чинному ЦПК України не визначено процесуальних наслідків порушення правил інстанційної юрисдикції при вирішенні питання про відкриття провадження у справі. З цього приводу А.П. Задорожна зазначила, що «застосовувати правило ч. 9 ст. 187 ЦПК формально не можна, оскільки там говориться тільки про порушення правил підсудності, тобто територіальної юрисдикції, а не інстанційної» [4, с. 147]. Разом із тим, відповідно до ч. 9 ст. 10 ЦПК України якщо спірні правовідносини не врегульовані законом, суд застосовує закон, що регулює подібні за змістом відносини (аналогія закону), а за відсутності такого - суд виходить із загальних засад законодавства (аналогія права). Думається, можливо на підставі ч. 9 ст. 10 ЦПК України передати заяву, подану не до того суду, що уповноважений розглядати цивільну справу як суд першої інстанції за правилами інстанційної юрисдикції, до компетентного суду із застосуванням п. 1 ч. 1 ст. 31 ЦПК України. Окрім цього, у ч.ч. 2-3 ст. 23 ЦПК України визначено правила територіальної підсудності справ апеляційним судам як судам першої інстанції, про що зазначалось вище, внаслідок порушення яких цілком виправдано передати справу за встановленою підсудністю до відповідного апеляційного суду.

Також у цивільному процесуальному законі не визначено наслідків прийняття судового рішення у справах про скасування рішень третейських судів, видачу виконавчих листів на їх примусове виконання, про скасування рішень міжнародного комерційного суду, про визнання і надання дозволу на їх примусове виконання із порушенням правил інстанційної юрисдикції. Постановлені за результатами розгляду цих заяв ухвали оскаржуються в апеляційному порядку за правилами, встановленими для оскарження рішення суду першої інстанції (ч. 3 ст. 460, ч. 7 ст. 479, ч. 4 ст. 487 ЦПК України). Водночас, нормами ЦПК України, що регулюють апеляційне провадження, не встановлено спеціальних повноважень апеляційного суду за результатами розгляду апеляційної скарги на ухвали, постановлені у справах, передбачених ч.ч. 2-3 ст. 23 ЦПК України, з порушенням правил інстанційної юрисдикції.

За нині чинним ЦПК України скасувати такі ухвали в апеляційному порядку повністю або частково із ухваленням у відповідній частині нового рішення можливо лише на підставі ст. 376 ЦПК України, але порушення правил інстанційної юрисдикції у цьому випадку може бути підставою для скасування лише якщо воно призвело до неправильного вирішення справи (абз. 2 ч. 2 ст. 376 ЦПК України), що на практиці є фактично неможливим. Водночас порушення правил інстанційної юрисдикції тягне за собою обов'язкове скасування судового рішення з направленням справи на новий розгляд у касаційному порядку (п. 6 ч. 1 ст. 411 ЦПК України). Разом із тим, ухвали, постановлені у справах, передбачених ч.ч. 2-3 ст. 23 ЦПК України, не підлягають касаційному перегляду, що впливає з положень ч. 1 ст. 389, ч. 3 ст. 460, ч. 7 ст. 479, ч. 4 ст. 487 ЦПК України.

У науковій літературі висловлено пропозицію надати апеляційному суду повноваження передавати справу за встановленими правилами інстанційної юрисдикції, якщо апеляційний перегляд здійснює суд, якому як суду першої інстанції непідсудна справа відповідно до положень ч.ч. 2-3 ст. 23 ЦПК України, та повноваження скасувати судові рішення місцевого загального суду і ухвалити нове або змінити рішення, якщо такому апеляційному суду справа підсудна як

суду першої інстанції [4, с. 151]. Із такою пропозицією повністю погодитися не можна з огляду на таке.

Як зазначалось вище, судом апеляційної інстанції у справах, передбачених ч.ч. 2-3 ст. 23 ЦПК України, є виключно Верховний Суд (ч. 2 ст. 24 ЦПК України). Вказане означає, що апеляційні суди з розгляду цивільних і кримінальних справ, а також справ про адміністративні правопорушення неуповноважені розглядати апеляційні скарги на судові рішення у справах, підсудних апеляційним судам як судам першої інстанції, в тому числі у випадку їх ухвалення місцевими загальними судами з порушенням правил інстанційної юрисдикції. З огляду на це, слід передбачити у ЦПК України положення про те, що порушення правил інстанційної юрисдикції є підставою для скасування судового рішення і направлення справи на розгляд до суду, визначеного за правилами ст. 23 ЦПК України. При цьому для забезпечення уніфікації підходів законодавця до порушення правил підсудності необхідно встановити таку умову направлення справи на новий розгляд до суду за правилами інстанційної юрисдикції, - учасник справи, який подав апеляційну скаргу, при розгляді справи у суді першої інстанції заявляв про порушення правил інстанційної юрисдикції або не заявляв про них з поважних причин.

Висновки. Отже, правилами інстанційної юрисдикції визначається суд, який вирішуватиме і розглядатиме справу як суд першої інстанції у цивільному судочинстві. З метою удосконалення правового регулювання інстанційної юрисдикції у цивільному судочинстві ЦПК України слід доповнити статтею такого змісту:

«Стаття 378-1. Підстави для скасування судового рішення і направлення справи для розгляду до іншого суду першої інстанції за правилами інстанційної юрисдикції

1. Судове рішення, яким закінчено розгляд справи, підлягає скасуванню з направленням справи на розгляд за встановленою законом інстанційною юрисдикцією, якщо судове рішення прийнято судом з порушенням правил інстанційної юрисдикції,

2. Положення частини 1 цієї статті не застосовуються, якщо учасник справи, який подав апеляційну скаргу, при розгляді справи судом першої інстанції без поважних причин не заявляв про порушення правил інстанційної юрисдикції».

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>. (дата звернення: 04.05.2021)

2. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII // Відомості Верховної Ради України. 2016. № 31. Ст. 545

3. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> (дата звернення: 04.05.2021).

4. Задорожна А.П. Підсудність у цивільному процесі України: дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 // Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака НАПрН України. Київ, 2018. 250 с.

5. Стоянова Т.А., Іліопол І.М. Науково-практичний аналіз цивільної юрисдикції першої та апеляційної інстанцій у світлі прийняття нового Цивільного процесуального кодексу // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. 2017. Вип. 47. Т. 1. С. 13-16. URL: http://www.visnyk-juris.uzhnu.uz.ua/file/No.47/part_2/4.pdf

6. Чурпіта Г., Стопченко К. Цивільна юрисдикція суду щодо розгляду справ про оспорування батьківства та материнства // Национальный юридический журнал: теория и практика. 2018. № 2(30). С. 103–106.

7. Риженко Н.О., Корольова О.А. Загальні положення про цивільну юрисдикцію // Молодий вчений. 2020. № 10 (86). С. 355-361

8. Ференц О.І. Цивільна юрисдикція в контексті судово-правових реформ в Україні // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. 2008. №3. С. 1-9.

9. Цувіна Т.А. Проблемні питання цивільної юрисдикції в контексті принципу верховенства права // Проблеми законності. 2019. Вип. 147. С. 85-96. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pz_2019_147_10.

10. Яновицька А.В. Юрисдикція суду за цивільним процесуальним і господарським процесуальним кодексами України // Юридичний науковий електронний журнал. 2019. № 4. С. 71-74. URL: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/2675/1/%D0%AF%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%B0%20%D0%90..pdf>

11. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів: Закон України від 03.10.2017 № 2147-VIII // Відомості Верховної Ради України. 2017. № 48. Ст. 436.

12. Задорожна А.П. Класифікація підсудності в цивільному процесі // Науковий вісник публічного і приватного права. 2017. Вип. 4. С. 36-45. URL: <http://www.nvppp.in.ua/vip/2017/4/9.pdf>

13. Кравцова Т.М., Петрова Н.О. Інстанційна юрисдикція адміністративних судів в контексті судово-правової реформи // Журнал східноєвропейського права. 2018. № 51. С. 20-25. URL: http://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2018/05/kravtsova_petrova_51_1.pdf

Mariia Babiuk, Olena Rudenko. Rules of instance jurisdiction and consequences of their violation in civil judiciary

The article is devoted to the study of instance jurisdiction in civil proceedings, of the consequences of violating the rules of instance jurisdiction and identify on this basis ways to improve legal regulation in this area. It is concluded that the current civil procedural law according to the rules of instance jurisdiction determines civil cases considered by appeal courts as courts of first instance and the procedure for determining the competent appeal court on a territorial basis, cases of performance by the Supreme Court of the appeal court in the system of courts for consideration and resolution of civil cases.

It is noted that the manifestation of instance jurisdiction is the jurisdiction of appeal courts as courts of first instance to appeal against decisions of arbitral tribunals, the issuance of writs of execution for enforcement of arbitral awards, the challenge of international commercial arbitration, and the recognition and authorization of international decisions commercial arbitration and execution by the Supreme Court of the powers of the court of appeal in respect of this category of cases. It is substantiated that according to the rules of instance jurisdiction the powers of judicial bodies to consider the case on the merits, its appeal and cassation review in accordance with their place in the judicial system, as well as to delimit the competence between courts of one level on a territorial basis.

It is noted that the Civil Procedure Code of Ukraine does not have the consequences of violating the rules of instance jurisdiction. It is concluded that the provisions of paragraph 1 of Part 1 of art. 31 Civil Procedure Code of Ukraine by analogy with the law may be applied in case of violation of the rules of instance jurisdiction.

In order to ensure the implementation of the tasks of civil proceedings, it is proposed to improve the jurisdiction in civil proceedings by giving the Supreme Court as a court of appeal the power to overturn a court decision in violation of the rules of instance jurisdiction, referring the case to court according to art. 23 of Civil Procedure Code of Ukraine.

Key words: instance jurisdiction, civil proceedings, jurisdiction, instance, authority, civil case.